

4 ПРИКЛАДНАЯ ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКА

FTAXP 15.21.69

ӨОЖ 159.9.07

<https://doi.org/10.46914/2959-3999-2023-1-1-42-50>

А.Қ. НОҒАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: 21220838@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9122-8809

О.С. САНГИЛБАЕВ,¹

психол.ғ.д., профессор.

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

¹«Тұран» университеті,

Алматы қ., Қазақстан

МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАЛАРДЫҢ ЭМОЦИОНАЛДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІҢ ҚАЛЫПТАСУЫН ЭМПИРИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Андатпа

Мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін қалыптастыру бойынша эмпирикалық зерттеу жүргізілді. Қазіргі уақытта мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектін зерттейтін зерттеулер көп емес. Көбінесе зерттеушілер тек осы эмоционалды интеллект тұжырымдаманың болуын анықтаумен шектеледі, оның құрылымдық компоненттерін нақты көрсетпейді. Сондай-ақ, кейбір зерттеушілер мектеп жасына дейінгі балалардағы эмоционалдық саланың ерекшеліктерін зерттеуге баса назар аударатыны, ал кейбіреулері мектеп жасына дейінгі балалардағы эмоцияларды түсінудің дамуын зерттейтіні атап өтіледі. Мектепке дейінгі балалардағы эмоционалды саладағы ең қызықты және маңызды зерттеулер қарастылды. Біз мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейіне келесі әдістерді қолдана отырып қорытынды жасадық: тәрбиешілерге арналған сауалнама, М.А. Нгуеннің проективті әдістері: «аяқтау: заттар әлемі – адамдар әлемі – эмоциялар әлемі», «үш тілек», «не – неге – қалай». Осы әдістемелердің көмегімен мектепалды топ балаларының эмоцияларының көрсеткіштерін анықтадық. Дамытушы сабақтар ұйымдастырып, мектепалды топ балаларының эмоциялық интеллектілерінің оң динамикасын көруге болатынын анықтадық.

Тірек сөздер: эмоциялар, эмоционалды күй, эмпатия, басқару, мектепке дейінгі жас, психикалық модель, эмоционалды мәдениет.

Кіріспе

Эмоционалды күй кез-келген адамның өмірінде жас дамуының әр кезеңінде маңызды рөл атқарады. Мектепке дейінгі кезеңде дамудың алдыңғы кезеңімен салыстырғанда эмоциялар қарқынды дамып, барған сайын бай мазмұнға ие болатынын ерекше атап өткен жөн. Дәл осы ересек мектепке дейінгі жаста, жоғарыда айтылғандай, негізгі психикалық күйлер дамиды: әсер ету мазмұнының сапалы өзгеруі, эмоционалды күйге енуінің дамуы (серіктес позициясына тұру, оның қажеттіліктері мен сезімдерін ескеру мүмкіндігі), басқа адамдарға эмпатия мен эмпатияның ерекше түрлерінің пайда болуы және т.б.

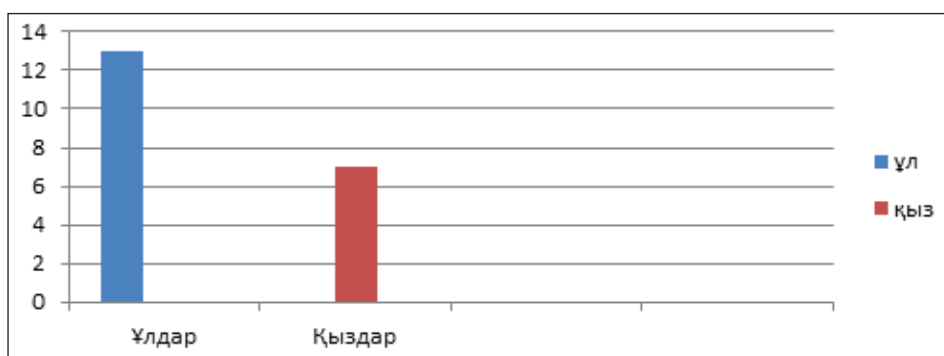
Дегенмен, қазіргі уақытта мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін зерттейтін зерттеулер көп емес. Көбінесе зерттеушілер тек осы эмоционалды интеллект тұжырымдаманың болуын анықтаумен шектеледі, оның құрылымдық компоненттерін нақты көрсетпейді. Сондай-ақ, кейбір зерттеушілер мектеп жасына дейінгі балалардағы эмоционалдық саланың ерекшеліктерін зерттеуге баса назар аударатынын, ал кейбіреулері мектеп жасына дейінгі балалардағы эмоцияларды түсінудің дамуын зерттейтінін атап өтуге болады.

Эмоционалды мәдениет-бұл «үш құрылымдық компонентті: когнитивті, практикалық және құндылық-семантикалық компоненттерді дамыту арқылы қоғамдағы адами қатынастардың тиімділік деңгейін анықтайтын ерекше жеке білім» [1]. Эмоционалды мәдениеттің когнитивті (интеллектуалды) компоненті-бұл адамды өзінің эмоционалдық тәжірибелері мен басқа адамдардың эмоцияларына бағыттайтын танымдық процестер жүйесі, сонымен қатар адамның эмоциялар әлемі туралы психологиялық білімдерінің жиынтығы. Эмоционалды мәдениеттің практикалық (мінез-құлық) компоненті-бұл адамның өзінің эмоционалды әлемімен және басқалардың эмоционалды тәжірибесімен өзара әрекеттесу дағдылары мен дағдыларының жүйесі. Эмоционалды мәдениеттің құндылық-семантикалық компоненті-бұл адамның өзінің эмоционалды тәжірибесіне және басқа адамдардың эмоцияларына деген қарым-қатынасының жиынтығы.

Мектеп жасына дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балалардың эмоционалды интеллект тақырыбын жеткіліксіз зерттеу туралы қорытынды жасауға болады. Қазіргі зерттеулерде мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаға қолданудағы «эмоционалды интеллект» ұғымы нақтылауды қажет етеді.

Негізгі ережелер

Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің қалыптасуын зерттеу әдістерін ұйымдастыру және сипаттау үлгі және эмпирикалық зерттеу базасы. Үлгіні Алматы қаласындағы ЖШС «Арша» балабақшаның мектеп жасына дейінгі балалары құрады – 5 жастан 6 жасқа дейінгі 20 адам, оның ішінде 13 қыз және 7 ұл. Біз жас критерийі бойынша бірдей жұптарды таңдау әдісімен эксперименттік және бақылау топтарын құрдық, әр топта балалардың саны бірдей болды – 10 адам.

Сурет 1 – Экспериментке қатысушылардың жыныстық айырмашылықтары

Материалдар мен әдістер

Біздің эмпирикалық зерттеуіміз қалыптастырушы эксперимент болғандықтан, онда келесі кезеңдерді ажыратуға болады: 1. Бірінші кезеңде біз мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейіне келесі әдістерді қолдана отырып қорытынды жасадық: тәрбиешілерге арналған сауалнама, М.А. Нгуеннің проективті әдістері: «аяқтау: заттар әлемі – адамдар әлемі – эмоциялар әлемі», «үш тілек», «не – неге – қалай» [2]. Барлық балалар балабақшаның мектепалды тобына барады. Біздің эмпирикалық зерттеуіміз қалыптастырушы эксперимент болғандықтан, онда келесі кезеңдерді ажыратуға болады:

1. Бірінші кезеңде біз зерттеудің басында және соңында мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейін диагностикалау үшін біз Нгуен әзірлеген тәрбиешілерге арналған сауалнаманы қолдандық.

2. Екінші кезең эксперименттік топ мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін қалыптастыру және осы бағдарламаны практикада одан әрі сынақтан өткізу бағдарламасын әзірлеу болды.

3. Үшінші кезең: зерттеудің соңында біз мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейіне диагностика жүргіздік, зерттеудің басындағыдай әдістерді қолдана отырып, мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін қалыптастыру үшін әзірленген және ұйымдастырылған бағдарламаның тиімділігін бағаладық. Зерттеудің басында және соңында мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейін диагностикалау үшін біз Нгуен әзірлеген тәрбиешілерге арналған сауалнаманы қолдандық. Зерттеудің басында және соңында мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейін анықтау үшін қолданған психодиагностикалық әдістер проективті болып табылады: «аяқтау: заттар әлемі – адамдар әлемі – эмоциялар әлемі», «үш тілек», «не – неге – қалай». Олар мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің келесі компоненттерінің даму дәрежесін анықтайды: баланың адамдар әлеміне және эмоциялар әлеміне назар аударуы («аяқтау»), баланың екіншісіне эмоционалды бағыты («үш тілек»), баланың өз қызметінде екіншісінің эмоционалды жағдайын ескеруге дайындығы («не – неге – қалай»). Әдістеменің құрылымы, бағалау баллдық шкаласы және нәтижелерін өңдеу ресейлік және шетелдік зерттеушілердің идеяларына негізделген: З. Фрейд, А. Пейн, П.П. Калинина, Е.О. Смирнова, В.М. Холмогорова [4]. Бұл әдістерді қазақ тіліне аударып сенімділік пен жарамдылыққа тексердік. r-Пирсон коэффициенті бойынша деректерді жинау мен өңдеуді және корреляциялық талдауды қолданды: Әдістеменің сенімділігі: $r = 0,88$, $R < 0,01$. Әдістеменің жарамдылығы: $r = 0,72$, $p < 0,01$. Бұл нәтижелер біздің жұмысымызда жоғарыда аталған әдістерді қолдану мүмкіндігін көрсетеді.

Әдебиетке шолу

Мектепке дейінгі балалардағы эмоционалды саладағы ең қызықты және маңызды зерттеулерді қарастырыңыз. «Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоцияларды түсінуі» мақаласында О.А. Прусакова мен Е.А. Сергиенко «психикалық модель» терминін қолданады, оны олар «психикалық құбылыстарды (зейін, ойлау, қиял және т.б.) бейнелеудің біртұтас көп деңгейлі жүйесі» деп санайды [5]. Жүргізілген эксперименттердің нәтижесінде Прусакова мен Сергиенко келесі тұжырымдарға келді: Баланың ішкі тәжірибесі әлеуметтену процесінің қалыптасуына әсер етеді.

Е.И. Комкова және Т.М. Недвецкая мектеп жасына дейінгі ұлдар мен қыздардағы эмоцияларды қабілеттерін анықтауды зерттеді [7].

Комкова мен Недвецкая олардың зерттеулерінің нәтижелері шетелдік және отандық зерттеулердің нәтижелеріне сәйкес келетіндігін жазады, онда ерлер мен әйелдердің эмоционалды саласындағы айқын айырмашылықтар анықталды (К. Джеклин, Л.В. Куликов, Е. Маккоби, М.С. Пономарева, К.Н. Суханова және т.б.) [7]. Ересек мектеп жасына дейінгі балалардың эмоцияларды гендерлік тұрғыдан түсінуін қарастыра отырып, Комкова мен Недвецкая эмоционалды интеллектті әлеуметтік интеллекттің ішкі құрылымы ретінде қарастыруға болады және бұл ақыл-ой қабілеттерінің кең класының бөлігі болып табылатын тұрақты психикалық қабілет деген қорытындыға келеді [10]. Осылайша, эмоционалды тәжірибелер тәжірибелік объектілердің құндылықтарына сәйкес келе бастайды. Мінез-құлық компоненті өзін эмоционалды өзін-өзі реттеу, балалардағы эмоциялардың ауызша және вербалды емес көрінісі арқылы анықтайды. С.В. Сидоров мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды саласын зерттеуде «әлеуметтік-эмоционалды құзыреттілік» терминін қолданады [8]. Мектеп жасына дейінгі мектепалды даярлық топ балалардың әлеуметтік-эмоционалды дамуын зерттеу нәтижелері бойынша кіші мектеп жасына дейінгі балалармен салыстырғанда олардың ұқсастықтарының, айырмашылықтарының ерекшеліктерін анықтай отырып, тіпті әртүрлі эмоциялардың себептерін анықтай отырып, эмоциялардың кең ауқымын тани алады деген қорытындыға келеді. Алайда, олардың эмоцияларын түсіну және өзара әрекеттесу серіктестерінің эмоцияларын тану қабілеті балаларда әртүрлі дәрежеде көрінеді, бұл мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік-эмоционалды құзыреттілігін дамыту үшін жағдай жасаудың өзектілігін көрсетеді. Д.В. Стрелкова мен И.В. Бобрышева мектепке дейінгі мектепалды даярлық топта жеке басының дамуының негізінде эмоционалды интеллект жатыр деп санайды, бұл баланың

басқа адамға бағдарлануға және оның эмоционалдық жағдайын өз қызметінде ескеруге дайын екендігін білдіреді. Эмоционалды интеллект құрылымында олар екі аспектіні ажыратады: тұлғашылық және тұлғааралық немесе әлеуметтік (өзін-өзі басқару қабілеті және адамдармен қарым-қатынасты басқару қабілеті).

С. Хартер және оның әріптестері балалардың күрделі, қарама-қайшы эмоцияларды түсіну қабілетін қалыптастыруда айқын дәйектілік көрсететінін анықтады. 8 жасында балалар екі эмоция бір оқиғаға жауап ретінде дәйекті түрде көрінуі мүмкін екенін түсіне бастайды, ал 12 жасында балалар екі эмоция бір уақытта бір құбылысқа күрделі реакция ретінде өмір сүре алатынын түсінеді, ал бұл эмоциялар мақсатқа қарама-қарсы болуы мүмкін. Жоғарыда келтірілген зерттеу нәтижелеріне қарамастан, олардың көпшілігінде белгілі бір қайшылықтар бар, мысалы, бір жас санатындағы балалардың эмоцияларды анықтау және түсіну деңгейін анықтауда. О.А. Прусакова мен Е.А. Сергиенко мектеп жасына дейінгі балалардағы өздерінің және басқалардың эмоцияларын түсіну қабілеті туралы жазады. Сонымен қатар, олар мектеп алды топ балаларында өздерінің және басқалардың эмоционалдық күйлерін символдық бейнелеудің жоғары деңгейін атап өтеді.

Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллект тақырыбын жеткіліксіз зерттеу туралы қорытынды жасауға болады. Қазіргі зерттеулерде мектепке дейінгі және бастауыш мектеп жасындағы балаға қолданудағы «эмоционалды интеллект» ұғымы нақтылауды қажет етеді. Бұл жұмыста біз мектеп жасына дейінгі баланың эмоционалды интеллектісін баланың басқа адамға бағдарлануға және оның эмоционалдық жағдайын өз іс-әрекетінде ескеруге дайындығы деп түсінеміз. Біз «қызмет» ұғымын «субъектінің қажеттіліктерін жүзеге асыратын мақсатты әрекет» деп санаймыз. Сондай-ақ, біз мектеп жасына дейінгі баланың эмоционалды интеллектінің келесі компоненттерін зерттейтін боламыз: баланың адамдар әлеміне және эмоциялар әлеміне назар аударуы, баланың екіншісіне эмоционалды бағыты және баланың өз іс-әрекетінде екіншісінің эмоционалды жағдайын ескеруге дайындығы.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеудің басында және соңында мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейін диагностикалау үшін біз м.а. Нгуен әзірлеген тәрбиешілерге арналған сауалнаманы қолдандық. Сауалнама мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды жауаптылығын, олар үшін маңызды оқиғаларды бастан өткеруге және жақын адамдарына жанашырлық танытуға дайын екендіктерін талдауға көмектеседі. Сауалнамаларды психолог талдайды және жауаптар қарама-қайшы болуы мүмкін болғандықтан, баланың «эмоционалды портреті» басқа тәрбиешілермен талқыландықтан кейін жасалады. Осы сауалнаманың белгілі бір сұрақтарына оң жауаптар баланың мінез-құлқын белгілі бір санатпен байланыстыру үшін маркер болды, бірақ біз бұрын жазғанымыздай, әр жағдайда баланың мінез-құлқын жан-жақты талдау қажет, онда оны білетін барлық мұғалімдердің пікірлері ескеріледі. Дегенмен, бала қиындыққа тап болған достарын қолдамайды-өзімшіл; ересектердің ескертулеріне төзбеушілік-төзімсіз; басқалардың эмоционалдық жағдайына назар аудармайды-тұйық; егер ол қалаусыз әрекет жасаса, кінәсін мойындамайды-тентек; басқалардың әрекеттері мен қарым-қатынасы туралы өз пікірін білдірмейді-қатыссыз. Зерттеудің басында және соңында мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің даму деңгейін анықтау үшін қолданған психодиагностикалық әдістер проективті болып табылады: «аяқтау: заттар әлемі – адамдар әлемі – эмоциялар әлемі», «үш тілек», «не – неге – қалай». М.А. Нгуен мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің келесі компоненттерінің даму дәрежесін анықтайды: баланың адамдар әлеміне және эмоциялар әлеміне назар аударуы («аяқтау»), баланың екіншісіне эмоционалды бағыты («үш тілек»), баланың өз қызметінде екіншісінің эмоционалды жағдайын ескеруге дайындығы («не – неге – қалай»). Әдістеменің құрылымы, бағалау баллдық шкаласы және нәтижелерін өңдеу ресейлік және шетелдік зерттеушілердің идеяларына негізделген: З. Фрейд, А. Пейн, П.П. Калинина, Е.О. Смирнова, В.М. Холмогорова. Нұсқаулық. Психолог балаларға 10 минут ішінде фигураларға кез-келген бөлшектерді қосуды (сурет салуды), мағынасы бар сызбалар жасауды ұсынады. 2 ұпай-адам бейнеленген, оның аяқтарын, қолдарын

бейнелейтін сызылған соққылардың болуы, оның эмоционалды күйі көрсетілген немесе ол қозғалыста берілген. Адамдар әлеміне және эмоциялар әлеміне бағдарланудың даму деңгейлері: төмен: 0 балл; орташа: 1–2 балл; жоғары: 3–6 балл. «Үш тілек» проективті әдістемесі мақсаты: баланың өзіне немесе басқа адамдарға эмоционалды бағдарын анықтау. Нұсқаулық. Психолог балаларға: «елестетіп көріңізші, алтын балық Сіздің үш тілегіңізді орындай алады. Сіз не тілейсіз? Сурет салыңыз!». Нәтижелерді өңдеу: 0 балл – сурет жоқ; 1 балл – сурет «өзі үшін» тілекпен байланысты; 2 балл – сурет «басқа адамдар үшін» тілекпен байланысты. Баланың басқа адамдарға эмоционалды бағдарлануының даму деңгейлері: төмен: 0–3 ұпай; орташа: 4 ұпай; жоғары: 5–6 ұпай. «Не – неге – қалай» әдістемесі мақсаты: баланың басқа адамның эмоционалды жағдайын ескеруге, жанашырлық танытуға, оған қамқорлық жасауға дайын болу дәрежесін анықтау. Нұсқаулық. Психолог балаларға: «Мен қазір сізге оқиғаны оқимын. Сіздің міндетіңіз: мұқият тыңдау, содан кейін менің сұрақтарыма жауап беру». Қыздарға арналған мәтін « менің атым Аяна. Мен бірінші сыныпта оқимын. Менің үлкен әпкем Дана бар. Бірде біз көлікпен келе жатып, апатқа ұшырадық. Аянаның оң қолы сынған, бірақ ол көп ұзамай сауығып кетті. Менің бетімде терең сызаттар болды, бір айдан кейін тыртық қалды. Тыртық кішкентай, бірақ мектептегі барлық балалар оны байқайды. Білесіз бе, ол және оның достары маған күле бастады. Мен қатты ренжідім. Мен тіпті мектепке барғым келмеді. Дана бұл туралы білді. Келесі күні мен әдеттегідей Данамен бірге мектепке бардым. Кіреберістің жанында Дәулет достарымен бірге тұрды. Мені көргеннен кейін олар бір нәрсе туралы сыбырлап, күле бастады. Менің әпкем оларға бірден келіп, Дәулетке бірдеңе айтты. Мен алыста тұрдым, сондықтан ештеңе естімедім. Бірақ Данамен осы әңгімеден кейін Дәулет және оның достары маған күлуді тоқтатты. Маған әрқашан көмектесетін үлкен әпкем бар екенін мақтан тұтамын. Бірақ мен әлі күнге дейін Дананың Дәулетке және балаларға не айтқанын білмеймін. Ол оларға не айтты деп ойлайсыз? «Ұлдарға арналған мәтін» менің атым Серік. Менің үлкен ағам Берік бар. Жақында мен велосипед тебуді үйрене бастадым. Алғаш рет жиі құлап, көрші ұлдар маған күлді. Бұл өте ұят болды. Мен тіпті велосипедті тастағым келді. Бірақ Берік маған көмектесуге шешім қабылдады. Бір күні ағам екеуіміз велосипедпен аулаға шықтық. Бізді балалар көріп, сыбырлап, күле бастады. Менің үлкен ағам оларға бірден келіп, бірдеңе айтты. Мен алыста тұрдым, сондықтан ештеңе естімедім. Бірақ Берікпен сөйлескеннен кейін ұлдар маған күлуді тоқтатты. Маған әрқашан көмектесетін үлкен ағам бар екенін мақтан тұтамын. Бірақ мен Беріктің балаларға не айтқанын Әлі білмеймін. Ол оларға не айтты деп ойлайсыз?» Нәтижелерді өңдеу: бала үш сұраққа жауап бере отырып, балалар арасындағы қарым-қатынасқа, жағдайды бағалауға және басқа адамдардың эмоционалды жағдайын түсінуге байланысты белгілі бір мәселені шешуі керек. Жауаптар үш балдық шкала бойынша бағаланады (Д. Векслер тестінде қолданылатын критерийлерге сәйкес): 1. «Дана (Берік) балаларға не айтты (айтты)?» 0 ұпай-жауап жоқ; бала сұрақты түсінбейді немесе келесі жауап нұсқаларын береді: «күлмеңіз», «бұл күлкілі емес», «сіз не бөліп жатырсыз?», «сіз қалай ұялмайсыз» және т.б. 1 балл – «үлкен әпке (үлкен ағасы) балаларға қауіп төндірді (қорқытты)»; 2 балл – мәселенің сындарлы шешімі. Сындарлы шешімнің нұсқалары: үлкен әпкесі (үлкен ағасы) балалардан кіші әпкесін (інісін) жалғыз қалдыруды сұрайды, әйтпесе ол мұғалімдер мен ата-аналарға шағымданады; үлкен әпкесі (үлкен ағасы) балаларға мұны істеуге болмайтынын, бұл жаман нәрсе екенін түсіндіреді; үлкен әпкесі (үлкен ағасы) балаларға өз проблемасын түсіндіреді кіші әпкесі (інісі) және жігіттер оған (оған) күлуді тоқтатуды талап етеді. 2. «Неліктен Дана (Берік) осылай жасады (жасады)?» Балалардың жауаптары үш балдық шкала бойынша бағаланады: 0 балл – бала сұрақты түсінбейді; «себебі бұл оның сіңлісі (ағасы)»; 1 балл – «өкінішті» сіз не бөліп жатырсыз?», «сіз қалай ұялмайсыз» және т.б. 1 балл – «үлкен әпке (үлкен ағасы) балаларға қауіп төндірді (қорқытты)»; 2 балл – мәселенің сындарлы шешімі. Сындарлы шешімнің нұсқалары: үлкен әпкесі (үлкен ағасы) балалардан кіші әпкесін (інісін) жалғыз қалдыруды сұрайды, әйтпесе ол мұғалімдер мен ата-аналарға шағымданады; үлкен әпкесі (үлкен ағасы) балаларға мұны істеуге болмайтынын, бұл жаман нәрсе екенін түсіндіреді; үлкен әпкесі (үлкен ағасы) балаларға өз проблемасын түсіндіреді кіші әпкесі (інісі) және жігіттер оған (оған) күлуді тоқтатуды талап етеді. 2. «Неліктен Дана (Берік) осылай жасады (жасады)?» Балалардың жауаптары үш балдық шкала бойынша бағаланады: 0 балл – бала сұрақты түсінбейді;» себебі бұл оның (оның) сіңлісі

(ағасы)»; 1 балл – «өкінішті»; «басқаларға күлу жаман болғандықтан, олай істеуге болмайды»; «күлмеу үшін»; «күлмеу үшін ренжітті»; 2 ұпай – «өйткені адамдар күлсе, өздерін жаман сезінеді». 3. «Сіз қалай көмектесер едіңіз 2 балл-баланың өзі ренжіген адамның сезіміне сүйене отырып шешім қабылдайды; мысалы: «сіз күлгенде, бұл өте ұят», «менің әпкемді (ағамды) мазақ етпеңіз, ол (оған) өте ұят» және т.б. немесе оған сүйене отырып әрекет жасайды ренжіген сезімдер, мысалы: «мен оларға ағасымен (әпкесімен) дос болуды ұсынар едім, содан кейін ағасы (әпкесі) өзін жақсы сезінер еді» және т.б. баланың өз қызметінде екіншісінің эмоционалды жағдайын ескеруге дайын болу деңгейі (үш сұраққа жауап беру нәтижелері бойынша): төмен: 0–2 ұпай, орташа: 3–4 балл, жоғары: 5–6 балл. Нәтижелерді өңдеу: бала үш сұраққа жауап бере отырып, балалар арасындағы қарым-қатынасқа, жағдайды бағалауға және басқа адамдардың эмоционалды жағдайын түсінуге байланысты белгілі бір мәселені шешуі керек. Жауаптар үш балдық шкала бойынша бағаланады (Д. Векслер тестінде қолданылатын критерийлерге сәйкес). Психодиагностика жүргізілгеннен кейін дамытушы бағдарламаны әзірлеу және іске асыру принциптері біз дамытушы сабақтар жүйесін жүргізу қажеттілігін анықтадық [13]. Психодиагностика жүргізілгеннен кейін дамытушы бағдарламаны әзірлеу және іске асыру принциптері біз дамытушы сабақтар жүйесін жүргізу қажеттілігін анықтадық, өйткені проективті әдістерді орындағаннан кейін балалар көрсеткен нәтижелер, сондай-ақ тәрбиешілерге сауалнама жүргізу – эксперименттік және бақылау топтарындағы балалардың көпшілігінде эмоционалды интеллекттің даму деңгейінің төмендігін анықтады. Біздің даму бағдарламамызды әзірлеу кезінде біз Нгуеннің мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін қалыптастыру саласындағы зерттеулеріне сүйендік, сондай-ақ мектеп жасына дейінгі балалардың жас ерекшеліктерін ескердік.

Біздің даму бағдарламамыздың мақсаты-мектеп жасына дейінгі баланың өз қызметіндегі басқа адамдардың рөлі мен маңыздылығына бағдарлануын қалыптастыру. Қызмет – «субъектінің қажеттіліктерін іске асыратын мақсатты әрекет». Осы бағдарламаны іске асыру тиімділігінің критерийі мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін дамытудың оң динамикасы, яғни басқа адамға бағдарлану дәрежесін арттыру, сондай-ақ баланың оған қамқорлық жасауға дайындығы. Біздің бағдарламамыздың дамытушы сабақтары – жазушылары мен ақындарының әдеби шығармаларын оқу, оқылған шығармалардың мазмұны туралы әңгіме, сонымен қатар отандық психологтардың ұжымдық ойындары

Содан кейін біз зерттеудің басында алынған нәтижелерді ол аяқталғаннан кейін алынған нәтижелермен салыстырдық және мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллект деңгейінің дамуы және біз әзірлеген бағдарламаның тиімділігі туралы қорытынды жасадық. Зерттеу гипотезасын тексеру үшін деректерді өңдеудің статистикалық әдістері біз когерентті іріктеу үшін жұптасқан Т–Вилкоксон критерийін (зерттеудің басында және соңында алынған эксперименттік топтың нәтижелерін өңдеу) және когерентті емес іріктеу үшін U–Манн–Уитни критерийін (зерттеудің басында бақылау және эксперименттік топтар арасындағы статистикалық маңызды айырмашылықтарды тексеру) қолдандық.

Мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін қалыптастыруды зерттеу нәтижелерін талдау зерттеудің басында мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектісін қалыптастыруды зерттеу нәтижелері тәрбиешілердің сауалнамасының нәтижелеріне сәйкес эксперименттік және бақылау тобындағы мектеп жасына дейінгі балалардың едәуір бөлігі эмоционалды интеллекттің даму деңгейі орташадан төмен. Эксперименттік және бақылау тобындағы балалардың үштен бірінен астамы (40%) қиындыққа тап болған достарын қолдамайды (өзімшіл). Эксперименттік топтағы балалардың 40%-ы және бақылау тобындағы балалардың 20%-ы ересектердің ескертулеріне төзбейді (төзімсіз). Екі топтағы балалардың 30%-ы басқа адамдардың эмоционалды жағдайына назар аудармайды (жабық). Екі топтағы балалардың 20%-ы ересектердің тапсырмаларын орындамайды (тентек). Бақылау тобындағы балалардың 10%-ы басқалардың іс-әрекеттері мен қарым-қатынастары туралы өз пікірлерін білдірмейді (қатыспайтын) дәрежелер өздеріне бағытталған және өз қызметінде басқа адамдардың эмоционалды жағдайын ескеруге әлі дайын емес. Осыған байланысты мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллект деңгейін дамытуға ықпал ететін біртұтас оқыту және дамыту бағдарламасын қолдану қажеттілігі туындайды.

Біздің бағдарлама 10 ұйымдастырылған оқу қызметі тұрады, әр сабаққа 1 әдеби шығарма (әңгіме немесе өлең) және 1 ойын кіреді. Әр әңгімеден немесе өлеңнен кейін балалармен әңгіме және кейіпкерлердің мінез-құлқы талқыланады. Әр ұйымдастырылған оқу қызметінің уақыты 30 минут.

Біздің бағдарлама эксперименттік топтағы мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллект деңгейінің дамуының оң динамикасын айқын көрсеткен дамытушы сабақтар жүйесі болды. Динамика балалардың өзіншілдік (қиындыққа тап болған достарын қолдамайды), әртүрлі пікірлерді қабылдай алмау (ересектердің ескертулеріне төзбеушілік), оқшаулану (басқа адамдардың эмоционалды жағдайына назар аудармау) және бағынбау (ересектердің тапсырмаларын орындамау) сияқты жағымсыз қасиеттердің ауырлығының төмендеуімен көрінді), және бұл олардың төзімділігін, жауаптылығын, басқа адамдарға эмоционалды бағдарлануын, сондай-ақ өз қызметінде басқа адамдардың эмоционалды жағдайын ескеруге дайындығын арттырды, бұл осы жастағы мектеп жасына дейінгі балаларда эмоционалды интеллекттің болуын көрсетеді.

Қорытынды

Жоғарыда аталған барлық фактілер эксперименттік топ балаларының эмоционалды интеллект деңгейі даму бағдарламасы аяқталғаннан кейін жоғарылағанын көрсетеді. Осыған байланысты біз мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектін қалыптастыру бойынша әзірленген және ұйымдастырылған бағдарламаның тиімділігі туралы айта аламыз – біздің субъектілер басқа адамға бағдарлану дәрежесін арттырды, оған қамқорлық жасауға дайын болды. Осылайша, жұмыс барысында қойылған міндеттер шешілді, зерттеу мақсатына қол жеткізілді: теориялық және практикалық деңгейде біз мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектінің компоненттерін зерттедік, оны қалыптастыру үшін дамытушы бағдарлама әзірледік және оны іс жүзінде сынап көрдік. Біз ұсынған гипотеза мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды интеллектін оның компоненттерін қалыптастыруға бағытталған дамытушы сабақтар жүйесін әзірлеу және ұйымдастыру өзінің оң нәтижесін берді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Gardner H. Multiple intelligences: The theory in practice. Y.: Basic Books, 1993.
- 2 Goleman D. Emotional intelligence. Y.: Bantam Books, 1995.
- 3 Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications // Psychol. Inq. 2004. V. 15. No. 3. P. 197–215.
- 4 Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence // Imagination, Cognition and Personality. 1990. No. 9. P. 185–211.
- 5 Выготский Л.С. Учение об эмоциях. – М., 2012. – 401 с.
- 6 Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М., 1999. – С. 203–205.
- 7 Пазухина И.А. Давай познакомимся! Тренинговое развитие и коррекция эмоционального мира дошкольников 4–6 лет: – СПб., 2004. – 272 с.
- 8 Изотова Е.И. Особенности идентификации эмоций у детей дошкольного возраста М., 2003. – С. 163–164.
- 9 Карелина И.О. Развитие понимания эмоций в период дошкольного детства. – Прага, 2017. – 178 с.
- 10 Нгуен М.А. Психологические предпосылки возникновения эмоционального интеллекта в старшем дошкольном возрасте // Культурно-историческая психология. – № 3. – С. 46–51.
- 11 Нгуен М.А. Развитие эмоционального интеллекта // Ребенок в детском саду. – 2004. – № 5. – С. 80–87.
- 12 Орме Г. Эмоциональное мышление как инструмент достижения успеха. – М., 2000. – С. 305–309.
- 13 Ольшанникова А.Е. Эмоции и воспитание. – М., 1983. – 80 с.
- 14 Изард К. Э. Психология эмоций. – Питер, 2013. – 280 с.
- 15 Батурина Г.И. Эмоции и чувства как специфическая форма отражения действительности / в кн. Диалектика познания и сознания. Учёные записки Ивановского пед. ин-та. – Иваново: Изд-во пед. ин-та, 2009. – 280 с.

REFERENCES

- 1 Gardner H. (1993) Multiple intelligences: The theory in practice. Y.: Basic Books. (In English).
- 2 Goleman D. (1995) Emotional intelligence. Y.: Bantam Books. (In English).
- 3 Mayer J.D., Salovey P., Caruso D. (2004) Emotional intelligence: Theory, findings, and implications // Psychol. Inq. V. 15. No. 3. P. 197–215. (In English).
- 4 Salovey P., Mayer J.D. (1990) Emotional intelligence // Imagination, Cognition and Personality. No. 9. P. 185–211. (In English).
- 5 Vygotskij L.S. (2012) Uchenie ob jemocijah. M., 401 p. (In Russian).
- 6 Zimnjaja I.A. (1999) Pedagogicheskaja psihologija. M. P. 203–205. (In Russian).
- 7 Pazuhina I.A. (2004) Davaj poznamomimsja! Treningovoe razvitie i korrekcija jemocional'nogo mira doshkol'nikov 4–6 let: SPB, 272 p. (In Russian).
- 8 Izotova E.I. (2003) Osobennosti identifikacii jemocij u detej doshkol'nogo vozrasta M. P. 163–164. (In Russian).
- 9 Karelina I.O. (2017) Razvitie ponimaniya jemocij v period doshkol'nogo detstva. Praga, 178 p. (In Russian).
- 10 Nguen M.A. Psihologicheskie predposylki vzniknovenie jemocional'nogo intellekta v starshem doshkol'nom vozraste // Kul'turno-istoricheskaja psihologija. No. 3. P. 46–51. (In Russian).
- 11 Nguen M.A. (2004) Razvitie jemocional'nogo intellekta // Rebenok v detskom sadu. No. 5. P. 80–87.
- 12 Orme G. (2000) Jemocional'noe myshlenie kak instrument dostizhenija uspeha. M. P. 305–309. (In Russian).
- 13 Ol'shannikova A.E. (1983) Jemocii i vospitanie. M., 80 p. (In Russian).
- 14 Izard K.Je. (2013) Psihologija jemocii. Piter, 280 p. (In Russian).
- 15 Baturina G.I. (2009) Jemocii i chuvstva kak specificheskaja forma otrazhenija dejstvitel'nosti / v kn. Dialektika poznaniya i soznaniya. Uchenye zapiski Ivanovskogo ped. in-ta. Ivanovo: Izd-vo ped. in-ta, 280 p. (In Russian).

А.К. НОҒАЕВА,*¹

докторант.

*e-mail: 21220838@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9122-8809

О.С. САНГИЛБАЕВ,¹

д.психол.н., профессор.

e-mail: o.sangylbayev@turana.edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

¹Университет «Туран»,

г. Алматы, Казахстан

ЭМПИРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДОШКОЛЬНИКОВ

Аннотация

В статье проведено эмпирическое исследование формирования эмоционального интеллекта дошкольников. В настоящее время не много исследований, посвященных эмоциональному интеллекту дошкольников. Часто исследователи ограничиваются только определением наличия этой концепции эмоционального интеллекта, явно не отражающей ее структурные компоненты. Также отмечается, что некоторые исследователи делают упор на изучение особенностей эмоциональной сферы у детей дошкольного возраста, а некоторые изучают развитие понимания эмоций у детей дошкольного возраста. Рассмотрены наиболее интересные и значимые исследования в эмоциональной сфере у детей дошкольного возраста. Мы сделали выводы по уровню развития эмоционального интеллекта дошкольников, используя следующие методы: анкета для воспитателей, проективные методы М.А. Нгуена: «завершение: мир вещей – мир людей – мир эмоций», «три желания», «что – почему – как». С помощью этих методик мы определили показатели эмоций детей дошкольной группы. Организовав развивающие занятия, мы обнаружили, что можно увидеть положительную динамику эмоционального интеллекта детей дошкольной группы.

Ключевые слова: эмоции, эмоциональное состояние, эмпатия, управление, дошкольный возраст, ментальная модель, эмоциональная культура.

A.K. NOGAEVA,*¹

PhD student.

*e-mail: 21220838@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0001-9122-8809

O.S. SANGILBAYEV,¹

d.ps.s., professor.

e-mail: o.sangylbayev@turan-edu.kz

ORCID ID: 0000-0003-2067-3010

¹Turan University, Almaty, Kazakhstan

EMPIRICAL STUDY OF THE EMOTIONAL INTELLIGENCE FORMATION OF PRESCHOOL CHILDREN

Abstract

The article presents an empirical study of the emotional intelligence formation of preschool children. Currently, there are not many studies devoted to the emotional intelligence of preschooler children. Researchers often limit themselves only to determining the presence of this concept of emotional intelligence, which clearly does not reflect its structural components. It is also noted that some researchers focus on studying the features of the emotional sphere in preschool children, and some study the development of understanding emotions in preschool children. The most interesting and significant studies in the emotional sphere in preschool children are considered. We made conclusions on the level of development of emotional intelligence of preschoolers using the following methods: questionnaire for educators, projective methods of M. A. Nguyen: "completion: the world of things - the world of people - the world of emotions", "three wishes", "what - why - how". With the help of these techniques, we determined the indicators of emotions of preschool children. Having organized educational classes, we found that it is possible to see the positive dynamics of the emotional intelligence of preschool children.

Key words: emotions, emotional state, empathy, management, preschool age, mental model, emotional culture.